

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**СІМЕЙНІ
(РОДИННІ) ЦІННОСТІ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової,
І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол №від ... травня 2025 р.)*

Рецензенти:

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;

Менджул М. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу юридичного ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Спасибо-Фатеева І. В. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

С 37 **Сімейні (родинні) цінності перед викликами гібридної війни: правові проблеми** : кол. монографія / за заг. ред.: Є. Харитонов, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик ; НУ «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 508 с.

ISBN 978-617-8430-64-1

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників аксіологічної школи сімейного (родинного) права за останні десять років, присвячених аналізу правових проблем, що виникають у сфері сімейних (родинних) відносин під час гібридної війни.

Зокрема, характеризуються методологічне підґрунтя та значення ціннісної спрямованості досліджень у галузі сімейного (родинного) права.

Розглядаються мета та завдання, які постають перед українською наукою сімейного (родинного) права при вивченні сфери регулювання сімейних (родинних) відносин. Акцентується увага на необхідності врахування існування в українській правовій традиції категорій «сім'я» і «родина», як цінностей, що утворюють складну систему моральних та юридичних зв'язків, та водночас є одним з головних об'єктів гібридних загроз, а відтак потребують особливої уваги і забезпечення юридичного захисту прав та інтересів їхніх учасників під час гібридної війни. Аналізуються родинні цінності, що опинилися під руйнівним впливом всіх форм гібридної війни. Зокрема, наголошується, що на особливу увагу заслуговують проблеми захисту сімейних (родинних) цінностей, які наразі піддаються активній руйнації з боку агресора: негативний вплив на цивілізаційну самоідентифікацію українців (особливо такої вразливої категорії осіб, як діти), руйнування сімей, родин тощо. У такому контексті розглядаються, як юрисдикційні засоби захисту сімейних (родинних) цінностей, прав та інтересів, так і можливі засоби самозахисту прав та інтересів самими учасниками сімейних (родинних) відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика буття сімейного (родинного) права в умовах викликів гібридної війни з погляду аксіологічного підходу.

УДК 314.146:316.36

ISBN 978-617-8430-64-1

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Аксиологічна школа сімейного права – пошук парадигми зміцнення родинних цінностей під час війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова, Оксана Сафончик</i>)	7
Розділ 2. Сім'я і родина: моральні та правові цінності (<i>Євген Харитонов</i>)	24
Розділ 3. Сімейні правовідносини: деякі проблеми з погляду аксіології (<i>Олена Харитонova</i>)	58
Розділ 4. Родинні цінності України перед загрозами гібридної війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова</i>)	95
Розділ 5. Сім'я як бар'єр до радикалізації та маніпуляцій свідомістю неповнолітніх у цифровому просторі в умовах гібридної війни. Досвід інших країн (<i>Вікторія Рябченко</i>)	121
Розділ 6. Роль родини у захисті людей похилого віку в умовах гібридної війни (<i>Денис Романовський</i>)	134
Розділ 7. Шлюбні правовідносини в умовах гібридної війни (<i>Оксана Сафончик</i>)	148
Розділ 8. Захист прав дітей в умовах гібридної війни (<i>Катерина Глиняна</i>)	182
Розділ 9. Відновлення і захист прав дітей, розлучених з батьками унаслідок збройного конфлікту та гібридних загроз (<i>Оксана Калітенко</i>)	216
Розділ 10. Тимчасове влаштування дитини в умовах гібридної війни (<i>Інна Яницька</i>)	251
Розділ 11. Усиновлення українських дітей в умовах гібридної війни (<i>Сергій Журило</i>)	284
Розділ 12. Правове забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах в умовах гібридної війни (<i>Олександр Шамота</i>)	313
Розділ 13. Особливості стягнення аліментів в умовах гібридної війни (<i>Наталія Волкова</i>)	344

Розділ 7

ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

*Оксана Сафончик**докторка юридичних наук, професорка*

Поняття та правове регулювання шлюбних правовідносин в умовах гібридної війни

Гібридна війна між Росією та Україною, яка розпочалася у 2014 році, суттєво вплинула на різні аспекти суспільного життя, включаючи шлюбні правовідносини. Збройний конфлікт, анексія Криму та бойові дії на Донбасі призвели до значних змін у демографічній ситуації, міграційних процесах та правовому регулюванні сімейних відносин.

Конфлікт спричинив масову міграцію населення з окупованих та прифронтових територій. Багато громадян стали ВПО (внутрішньо переміщена особа), що вплинуло на їхнє особисте життя та можливість укладення шлюбу. Зміна місця проживання, втрата документів та інші труднощі ускладнювали процес реєстрації шлюбів.

На територіях, тимчасово окупованих росією (Донецька, Луганська області, Крим, частини Запорізької та Херсонської областей), діють незаконні російські закони та процедури реєстрації актів цивільного стану.

Слід відмітити, що Україна не визнає документи, видані окупаційними адміністраціями, у тому числі свідоцтва про шлюб.

Люди, які уклали шлюб на тимчасово окупованій території, змушені звертатися до суду для його визнання відповідно до українського законодавства.

Шлюбні правовідносини ґрунтуються на багатогранному осередку суспільства, яким є сім'я – одне з найдавніших соціальних досягнень людства, яке відіграє певну роль у становленні та житті су-

спільства. Можна стверджувати, що сім'я відіграє також роль, так би мовити, виробника (єдиного та незамінного) нових членів суспільства, носіїв культурних, духовних та національних цінностей. Завдяки своїй багатогранності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, соціальних функцій сім'я дуже чутливо реагує на всі зміни (соціальні, економічні, правові), які відбуваються у сфері становлення сім'ї, що впливає на суспільство.

Сьогодні вчені-цивілісти досить жваво обговорюють проблематику понять «сім'я» та «члени сім'ї», оскільки правове регулювання зазначених питань не обмежується лише нормами сімейного законодавства України, а й міститься в джерельній базі інших галузей права ¹.

Дослідження та вивчення будь-яких інститутів сімейного права неможливо без визначення змісту поняття «сім'я». Це поняття викликає інтерес і є об'єктом досліджень серед науковців різних галузей: філософії, демографії, соціології та ін., у тому числі серед юристів-науковців, зокрема в галузі сімейного права ².

Виникнення сім'ї пов'язано з важливим юридичним фактом – шлюбом, за допомогою якого оформлюються правові зв'язки сім'ї.

Сім'я – це колектив, об'єднаний найрізноманітнішими узами³. Одні з них пов'язані з почуттями, інші – з міркуваннями морального і навіть матеріального або ділового порядку. Особливе місце в системі суспільних цінностей посідає сім'я як коло осіб, яких об'єднує не тільки емоційне начало, але й взаємні права, обов'язки, передбачені правовими нормами, що становлять державні інтереси. Від міцності, якості сім'ї, її здатності виконувати своє призначення залежить здоров'я суспільства в цілому.

Аналізуючи юридичну літературу, за загальним визначенням, сім'я – це мала соціальна група суспільства, яка заснована на союзі подружжя, на спільному веденні господарства та взаємній моральній відповідальності всіх членів сім'ї⁴. Сім'я є основою сімейних право-

¹ Сімейне право: навч.-метод. посібник для здобув. вищої освіти ступеня «бакалавр», за спец. 081 «Право». 3-тє вид., перероб. Одеса: Фенікс, 2023. 105 с.

² Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. *Право України*. 2004. № 4. С. 101.

³ Сімейне право України: підручн. За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. К.: Істина, 2010. С.44-45.

⁴ Дякович М. М. Сімейне право України: навчальний посібник. Харків: ЕКУС. 2022. С.68; Сімейне право України: підручник; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2012. С. 85-86.

відносин і має певне коло членів, яке висвітлено в сімейному законодавстві України, але не є вичерпним.

Таким чином, однією з головних ознак сім'ї, з точки зору сімейного права, є спільне проживання її членів. Бажання жити разом звичайно пояснює прагнення укласти шлюб. Відсутність такого бажання може свідчити про фіктивність шлюбу.

Проживаючи разом, подружжя набуває спільне майно. Батьки здійснюють своє право на виховання дітей, виконують відповідні обов'язки в процесі особистого контакту з дитиною. Кінець спільного проживання подружжя є одним із симптомів руйнування сім'ї, що існувала, підставою для розлучення. Таким чином, спільне проживання як ознака сім'ї знаходить відображення в сімейному законодавстві.

Однак, незважаючи на викладене, в Україні серед деяких науковців існує думка, що сім'я є складним суспільним явищем. Таким чином, існують труднощі щодо належного правового визначення поняття «сім'я», що, з погляду цих самих науковців, установити неможливо. Свою позицію вчені пояснюють тим, що, на їхню думку, визначити поняття «сім'я» неможливо у зв'язку з багатогранністю функцій, які здійснюють члени сім'ї, і широким колом взаємовідносин, та підтверджують її великою розрізненістю визначення поняття «сім'я» як в національному праві, так і в праві зарубіжних держав, у тому числі й країн-членів ЄС. На визначення поняття «сім'я» впливає зростаючий суспільний розвиток людей, тому втрачають вагомість деякі суттєві аспекти шлюбу та сім'ї, на яких раніше базувалось створення сім'ї та укладення шлюбу, а отже, і шлюбні правовідносини, зокрема різна стать осіб, які укладають шлюб, їх ставлення до релігії та соціальний статус.

Отже, ще однією з ознак, які характеризують сім'ю, є наявність взаємних прав і обов'язків її членів¹. Характеристика особливостей правового регулювання сімейних відносин безпосередньо пов'язана з визначенням предмета правового регулювання. Сім'я сама по собі не є таким предметом. Держава регулює за допомогою норм сімейного права лише ті відносини, які існують у сім'ї, а також визначає умови, порядок виникнення прав і обов'язків, передбачених Сімейним кодексом України.

¹ Сафончик О. І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 96.

Інакше кажучи, предметом регулювання є не просто сімейні правовідносини, а підвладні сімейному законодавству сімейні відносини, учасники яких є носіями (суб'єктами) певних прав і обов'язків.

Сімейні правовідносини – це наслідок застосування до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї норм шлюбно-сімейного законодавства¹.

Існує й інше визначення сімейних правовідносин, відповідно до якого сімейні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, споріднення, всиновлення або іншої форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків².

Для суб'єктів сімейних правовідносин характерною ознакою є наявність правоздатності та дієздатності. Ці положення передбачені цивільним законодавством³. Однак СК України передбачає випадки, за якими сімейна правоздатність може виникати по досягненні певного віку. Шлюбна правоздатність (право особи на укладення шлюбу) виникає в чоловіків та жінок з 18 років. За наявності передбачених сімейним законодавством обставин укладення шлюбу можливо по досягненні 14-річного віку. Дієздатність у повному обсязі виникає з моменту укладення шлюбу.

Специфічність шлюбних правовідносин виникає не із звичайних юридичних фактів, що характерні для цивільних правовідносин (одностороння угода, договір), а із шлюбу, споріднення, батьківства. Важливо відзначити, що з цих фактів виникають не тільки особисті немайнові відносини, але й майнові. Вони виникають із шлюбу (аліментні зобов'язання) або із споріднення. Саме тому шлюбні відноси-

¹ Сімейне право України: підручник. За заг ред. Дзера О. В. Бондар Т. В. К.:ЮрІнком Інтер. 2023. С.46-47.

² Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 256; Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 108; Євко В. Ю. Правова природа дитячого будинку сімейного типу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвип. С. 339; Комарук І. А. Шляхи вирішення питань, пов'язаних з міжнародним усиновленням: Гаазька Конвенція про захист дітей та співпрацю щодо міжнародного усиновлення від 29.05.1993 р. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 573; Сімейне право України: підручник; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2012. С.85-86.

³ Харитонов Є. О. Цивільне право України: підручник. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2011. С. 352.

ни є, як правило, тривалими і пов'язують між собою не чужих людей (як у цивільному праві), а близьких – подружжя, дітей.

Шлюбні правовідносини є переважно особисто-правовими (укладення та припинення шлюбу, особисто-правовий статус подружжя), а лише потім майновими (спільне та роздільне майно подружжя, аліментні зобов'язання). До того ж майнові відносини в сімейному праві завжди та безпосередньо пов'язані з особистими або впливають з них, тоді як у цивільному праві майнові відносини можуть бути і не пов'язані з особистими.

Шлюбні права й обов'язки, за загальним правилом, є такими, що не відчужуються, тобто не передаються іншим особам – їх не можна продати або купити, подарувати або заповісти, причому невідчужуваними є і майнові права й обов'язки (аліментні)¹.

У той час як цивільні права й обов'язки можуть відчужуватися, у будь-який момент їх можна передати іншій особі платно або безоплатно. Шлюбні права й обов'язки пов'язані з особистістю і, за загальним правилом, немислимі у відриві від неї².

Сімейне право, як і право цивільне, регулює переважно майнові відносини, і відбувається це насамперед тому, що ці відносини краще піддаються правовому регулюванню.

Звідси, як визначено нормами права, шлюбні правовідносини будуються на підставі специфічних юридичних фактів, таких як укладення шлюбу та його припинення, народження дітей та їх виховання й утримання. Особливе місце в сімейному праві щодо шлюбних правовідносин посідають юридичні факти, або, так би мовити, стани (одруження, споріднення). Адміністративно-правові акти державних органів часто є юридичними фактами, що породжують правові наслідки: реєстрація шлюбу, його припинення тощо.

Не є, наприклад, шлюбними правовідносинами відносини між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, оскільки це не створює обов'язку вступу в шлюб. Разом з тим виникають зобов'язання наречених у разі відмови від вступу в шлюб. Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати іншій стороні витрати,

¹ Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. 520 с.

² Сімейне право України: підручник. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 4-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2012. С.85-86.

яких вона зазнала у зв'язку з підготовкою до реєстрації шлюбу та весілля (п. 3 ст. 31 СК України)¹.

Правове регулювання шлюбних правовідносин має значну публічно-правову складову. У доктрині сімейне право визначають як конгломерат приватних і публічних норм. Сімейне право входить у систему приватноправових галузей національного права, однак державне регулювання виявляється тут набагато рельєфніше, ніж у цивільному праві. Зазначене пов'язано з тим, що будь-яка держава проводить певну демографічну політику, намагається контролювати відтворення населення та забезпечити належні умови для розвитку нового покоління.

Норми сімейного права не регулюють усіх відносин, що виникають в сім'ї та в шлюбі. Відносини любові, поваги, довіри між подружжям неможливо врегулювати нормами права. Норми права лише сприяють розвитку цих відносин, а зазначені відносини регулюються нормами моралі.

Отже, враховуючи викладене вище, акцентується увага на розмежуванні таких правових категорій, як «сімейні правовідносини» та «шлюбні правовідносини», оскільки поняття «сімейні правовідносини» є ширшим і включає до свого складу не лише учасників зазначених правовідносин (подружжя – чоловіка і жінку, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах), а також інших учасників сімейних правовідносин відповідно до ст. 2 СК України. Також слід зазначити, що до складу сімейних правовідносин можна, хоч і формально, включити відносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні відносини (релігійний шлюб та цивільне партнерство).

Шлюбні правовідносини – відносини, що виникають з метою створення сім'ї, між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки. Такі особи можуть зареєструвати свої відносини в державному органі реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку.

Фактичні шлюбні відносини – відносини, що виникають між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають

¹ Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. За заг. ред. Харитонов Є. О., Сафончик О. І. С.211.

однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки відповідно до ст. 74 СК України¹.

Правовідносини подібні до шлюбних (Квазішлюбні правовідносини) – правовідносини, що можуть виникати між жінкою і чоловіком у релігійному шлюбі та особами (різної або однієї статі) у цивільному партнерстві, внаслідок чого у них виникають взаємні шлюбні права й обов'язки.

Релігійний шлюб – це подібний до шлюбного сімейний союз чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки, що зареєстровано у відповідній релігійній організації.

Цивільне партнерство – це подібний до шлюбного союз двох рівноправних фізичних осіб різної чи однієї статі, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні права й обов'язки, подібні до шлюбних прав і обов'язків, та уклали між собою договір про цивільне партнерство.

Водночас звертається увага на те, що в більшості зарубіжних країн визнається лише зареєстрований шлюб, у деяких державах фактичне проживання, поєднане з релігійним обрядом, має ті самі наслідки, що й офіційно зареєстрований шлюб.

Отже, можна констатувати, що особи самостійно обирають форму організації сімейного життя відповідно до вимог чинного законодавства України – шлюб, фактичні шлюбні відносини, а також відносини, подібні до шлюбних – квазішлюбні (релігійний шлюб та цивільне партнерство).

Шлюб, у який вступають чоловік і жінка, характеризується не тільки змінами їхнього правового статусу, морального і матеріального стану, але й глибокими змінами в їхній психіці, поведінці, ставленні один до одного. Подружжя вже не будуть окремими, незалежними індивідами. Вони – члени шлюбного союзу, а тому частина їхніх інтересів є спільною.

В основі всіх шлюбних правовідносин лежить особливий елемент – подружжя. У поняття шлюбу як сімейного союзу чоловіка і жінки сімейне право, філософія, соціологія та інші галузі наук включають майже одне й те саме поняття з урахуванням специфічних особливостей, які властиві цим напрямам вивчення суспільних відносин.

¹ Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

Шлюбні відносини мають тривалий характер. Ця особливість визначається метою правовідносин. Реєстрація шлюбу спрямована на створення сім'ї, існування якої розраховується в принципі на період життя подружжя. Тривалий характер шлюбних правовідносин визначається тим, що в основі лежать не обмежені часом відносини подружжя, споріднення. Шлюбні правовідносини виникають часто як безстрокові, оскільки подружні права й обов'язки тривають усе життя (крім випадків припинення шлюбу).

Шлюбні правовідносини мають складний склад, який можна розглянути шляхом дослідження елементів шлюбних правовідносин.

До елементів шлюбних правовідносин належать суб'єкти, об'єкти, зміст, які в сукупності існують у будь-яких сімейних правовідносинах¹.

Для суб'єктів шлюбних правовідносин існує характерна ознака, до якої, відповідно до норм сімейного права, належить наявність правоздатності й дієздатності суб'єктів шлюбних правовідносин. Отже, звертається увага на те, що суб'єктам шлюбних правовідносин, як і суб'єктам сімейних правовідносин на законодавчому рівні у сфері сімейного права гарантується набуття права договірного регулювання шлюбних правовідносин, що регулюється цивільним та сімейним законодавством України. Аналізуючи аналогічну позицію у сфері шлюбних правовідносин у країнах ЄС, можна зазначити, що всі відносини між суб'єктами шлюбних правовідносин регулюються законодавством і мають за мету інтереси сім'ї, особливо інтереси дітей. В Україні акцентується увага на право регулювання сімейних правовідносин, у тому числі шлюбних правовідносин, на підставі виникнення договірних відносин, що не суперечать вимогам чинних нормативно-правових актів у сфері сімейного і цивільного права, якщо викладені вище договірні відносини не суперечать положенням інших законодавчих актів та суспільній моралі (ст. 9 СК України).

Враховуючи вищевикладене, виникає питання щодо того, чи є суб'єктами шлюбних правовідносин особи, які проживають разом, мають спільне господарство, уклали між собою договір (майнового характеру, договір партнерства, взаємодопомоги, взаємного фінансового утримання, виконання партнерських обов'язків тощо), мають

¹ Сафончик О. І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 98.

певні права й обов'язки один перед одним, є особами однієї статі та фактично вважають свої стосунки стосунками цивільного подружжя, тобто перебувають у відносинах, подібних до шлюбних¹. Зазначене є дискусійним та таким, що потребує уваги, аналізу, вивчення проблематики та вирішення питань щодо правового врегулювання відносин між особами однієї статі. Зокрема, у цьому разі в Україні будуть порушені сфери соціального, морального, релігійного погляду на відносини між такими особами. Отже, питання із зазначеної проблематики виникають, існують і продовжують розглядатися.

За аналізом українського сімейного законодавства, суб'єктами шлюбних правовідносин, так само як і сімейних правовідносин, є особи, що пов'язані відносинами шлюбу, спорідненості, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання.

Коло суб'єктів сімейних правовідносин чітко окреслюється у ст. 2 СК України. Відповідно до зазначеної статті, сімейні правовідносини в залежності від кола суб'єктів неоднозначні й умовно поділяються на три певні категорії.

До першої категорії суб'єктів сімейних правовідносин як вітчизняні, так і зарубіжні науковці-правники вважають належними подружжя, батьків і дітей, усиновлених та всиновлювачів. Між зазначеними суб'єктами створюються майнові, немайнові та особисті відносини, які регулюються СК України.

До другої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними діда і бабу, прадіда і прабабу, онуків, правнуків, рідних сестер і братів, а також вітчима і мачуху, пасинка, падчерку.

До третьої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними осіб третього або другого ступеня споріднення і бічного споріднення. Водночас, якщо керуватись ч. 3 ст. 2 СК України, можна впевнено зазначити, що вітчизняна правова доктрина в сімейному праві передбачає участь у сімейних правовідносинах і інших членів сім'ї, якими, крім вищезазначеного, є суб'єкти відносин опіки і піклування, а також суб'єкти патронажу над дітьми.

Отже, можна дійти висновку, що коло суб'єктів сімейних правовідносин значно ширше, ніж коло суб'єктів шлюбних правовідносин.

¹ Сафончик О. І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 202.

Чинним законодавством прямо не зазначено, хто є суб'єктами шлюбних правовідносин, у зв'язку з чим можна їх визначити. Суб'єктами шлюбних правовідносин можуть бути: 1) подружжя (чоловік і жінка), що перебувають у зареєстрованому шлюбі; 2) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Разом з тим можна зазначити, що суб'єктами правовідносин, подібних до шлюбних, тобто квазішлюбних правовідносин, можуть бути: 1) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі; 3) особи (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Щодо цивільного партнерства, то в цьому разі доцільно запропонувати розглядати як суб'єктів цих відносин лише фізичних осіб однієї чи різної статі, які проживають разом однією сім'єю з метою набуття відносин, подібних до шлюбних (тобто ведення спільного господарства, піклування один про одного, фінансове забезпечення один одного, вступ у інтимні стосунки та навіть, за наявності, виховання дітей).

При цьому слід ураховувати, що існування шлюбних відносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для суб'єктів шлюбних правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

Суб'єктивні права й обов'язки у сфері шлюбних відносин можуть бути майновими і немайновими¹. Майнові суб'єктивні права й обов'язки характеризуються тим, що вони тісно пов'язані з колом певних осіб. Наприклад, подружжя мають взаємні права на матеріальне утримання один одного. Смерть одного з них припиняє такі права й обов'язки, і з цього випливає висновок, що суб'єктивні права й обов'язки у сфері шлюбно-сімейних відносин не передаються іншим особам.

За загальним визначенням, об'єктом шлюбних правовідносин є: встановлення умов і порядку укладення шлюбу, припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним; регулювання особистих немайнових та майнових відносин між членами сім'ї, подружжям, батьками і дітьми, а також між іншими родичами та іншими особами (у випадках і в

¹ Сімейне право України: підручник. За заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С.112-113.

межах, установлених нормами сімейного права); визначення форми і порядку всиновлення та влаштування в сім'ю дітей, які залишилися без піклування батьків.

Об'єкт шлюбних правовідносин слід розглядати як благо, з приводу якого виникають шлюбні правовідносини і відносно якого існують суб'єктивні права та обов'язки.

Встановлено, що зазначений елемент шлюбних правовідносин не розроблений належним чином у науці сімейного права. Зазначене знаходить своє відображення в тому, що деякі автори не згадують у своїх дослідженнях про об'єкт шлюбних правовідносин взагалі, а деякі – недостатньо повно класифікують види об'єктів шлюбних правовідносин. Разом з тим, об'єкт є необхідним елементом будь-яких правовідносин, у тому числі шлюбних, в іншому випадку права та обов'язки учасників правовідносин будуть безпредметні, а виокремлення в якості видів об'єктів тільки дій та майна не вичерпує всієї різноманітності об'єктів шлюбних правовідносин. У зв'язку з чим до об'єктів шлюбних правовідносин запропоновано віднести: 1) дії (активні та пасивні); 2) майно; 3) нематеріальні блага; 4) інформацію; 5) інші об'єкти.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій шлюбних відносин і правовідносин і кожна класифікація не має єдності та завжди розкриває велику кількість зазначених відносин, особливо в разі, коли правовідносини між чоловіком і жінкою, між батьками та дітьми і між іншими членами сім'ї перебувають на межі шлюбних та сімейних правовідносин.

Виникнення шлюбних правовідносин в умовах гібридної війни

Сімейно-правові норми самі по собі не приводять до виникнення, зміни або припинення шлюбних правовідносин, однак вони передбачають певні обставини (юридичні факти), що породжують певні наслідки. Юридичні факти в сімейному праві – це реальні життєві обставини, які відповідно до чинного сімейного законодавства є підставами виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин¹.

¹ Харитонов Є. О. Цивільне право України: Підручник. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2011. С. 736.

Категорія юридичного факту відображає динаміку суспільних відносин і, відповідно, правовідносин, найважливіша стадія якої – реалізація суб'єктивних прав і обов'язків¹.

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. Щодо цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином².

СК України у ст. 21 дає визначення шлюбу як сімейного союзу чоловіка і жінки, який зареєстрований у державному органі РАЦС. Крім того, певна норма закріплена й Конституцією України (ч. 1 ст. 51). Звідси шлюб, у правовому аспекті, регулює відносини між чоловіком і жінкою щодо створення сім'ї, адже саме сім'я є головним інститутом сучасного суспільства.

У сучасному правничому світі деякі вчені країн ЄС наголошують на тому, що шлюбні відносини можуть виникати й між особами однієї статі, які можуть укласти шлюб як партнери. Пояснюють вони це тим, що шлюб – це союз між двома особами, які мають бажання створити сім'ю та разом виховувати дитину.

А от українське сімейне законодавство не дозволяє укладення шлюбу між одностатевими партнерами, бо закріплює основні ознаки шлюбу: це союз саме жінки і чоловіка, тобто осіб різної статі³; це сімейний союз, який припускає спільне проживання, ведення спільного побуту, наявність взаємних прав і обов'язків (ч. 2 ст. 3 СК України)⁴; це рівноправний союз між чоловіком і жінкою, який зареєстрований в органі РАЦС та укладається на невизначений строк.

Звідси випливає, що при проживанні жінки і чоловіка однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу в них не виникає прав і обов'язків подружжя, хоч сімейний союз існує. Не змінює цього

¹ Явор О. А. Категорія юридичних фактів у сімейному праві: теоретичне і практичне значення. *Право України*. 2016. № 3. С. 229–235. С.233. Family Law Act 1975 №. 53, 1975 as amended Compilation start date: 1 July 2013 Includes amendments up to: Act No. 13, 2013. URL: <https://mybook.ru/author/australia/family-law-act/read/>

² Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. С. 25.

³ Муравйов В. Гармонізація законодавства і європейська інтеграція. *Право України*. 2013. № 6. С. 27.

⁴ Сімейне право України: підручник. За заг ред. Дзера О. В. Бондар Т. В. К.: ЮрІнком Інтер. 2023. С.163.

становища навіть і той факт, що вони укладають певний шлюбний обряд за звичаями тієї чи іншої народності або шлюбний релігійний обряд (вінчання)¹. Хоч у випадках, передбачених законом, шлюб, що укладений за релігійним обрядом, надається юридичне значення. Це стосується шлюбів, які укладені за релігійними обрядами до створення або відновлення державних органів РАЦС (ч.ч. 2, 3 ст. 21 СК України)².

У сімейному законодавстві України закріплено порядок укладення шлюбів. Порядок укладення шлюбів – це прямо регламентована чинним законодавством процедура, що включає в себе дії органу РАЦС і осіб, які вступають у шлюб, спрямовані на вчинення державної реєстрації створення сім'ї як акту цивільного стану. До цього порядку належать умови, за яких шлюб уважатиметься укладеним. Отже, шлюб за сімейним законодавством України укладається на умовах добровільності між чоловіком і жінкою (в Україні примушення жінки і чоловіка до шлюбів не допускається) (ст. 24 СК України), які досягли шлюбного віку (ст. 22 СК України), мають сімейну правоздатність (ст. 25 СК України), не є між собою родичами прямої лінії чи братами і сестрами, не перебувають у іншому не припиненому шлюбі.

СК України передбачає досягнення шлюбного віку (ст. 23)³, встановлюючи особливе шлюбне повноліття тільки для жінок. Відповідно до ч. 1 ст. 22, шлюбний вік для жінки і для чоловіка настає у вісімнадцять років. Установлення шлюбного віку є однією з умов отримання права на укладення шлюбів⁴, бо особа, яка прагне укласти шлюб, має досягти статевої зрілості (тобто бути фізично зрілою) та відповідного стану розумового, психічного, морального і соціального розвитку. Досягнення шлюбного віку має відбутися на день реєстрації шлюбів (ч. 2 ст. 22 СК України), а це означає, що подати заяву може й особа, яка ще не досягла шлюбного віку, але досягне його не пізніше як протягом одного місяця з дня подачі заяви.

¹ Сімейне право України: підручник. Дзера О. В., Боднар Т. В. Суми: Юрінком Інтер, 2020. 520 с.

² Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. Станом на 01.01.2025. За заг. ред. Харитоновна Є. О., Сафончик О. І. 432с.

³ Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. Станом на 01.01.2025. За заг. ред. Харитоновна Є. О., Сафончик О. І. 432с.

⁴ Сімейне право України: підручник. За заг. ред. Дзера О. В. Бондар Т. В. К.: Юрінком Інтер. 2023. С.87.

Деякі інші правники, зокрема Ю. С. Червоний, наполягають, що в ч. 2 ст. 23 СК України йдеться про зниження шлюбного віку¹, бо СК України передбачає можливість надання права на шлюб особі, яка ще не досягла шлюбного віку. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано таке право, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Отже, з позицією Ю. С. Червоного можна не погодитись, бо в зазначеній нормі сімейного права України йдеться саме про надання права на шлюб неповнолітній особі, а не про зниження шлюбного віку. Останній лише надається право на шлюб, якщо буде встановлено, що таким чином захищаються її інтереси (фактичне утворення сім'ї, вагітність, народження дитини, тяжке захворювання тощо). Передбачено, що з такою заявою може звернутися до суду лише особа, яка досягла віку шістнадцяти років. У свою чергу, суд розглядає заяву за правилами окремого провадження, повідомивши про це батьків і піклувальників неповнолітньої особи.

Одночасно з цим, ураховуючи аспекти розвитку й інтеграції українського законодавства до міжнародно-правових актів сімейного права країн ЄС, СК України передбачає можливість пред'явлення відповідної заяви про укладення шлюбу не лише за особистою присутністю, а й через представників за умов засвідчення такої заяви нотаріально, за наявності нотаріально посвідченої довіреності. Однак зробити це можна лише за наявності поважних причин, що перешкоджають особистим зверненням. СК України не дає переліку причин неможливості подати заяву про укладення шлюбу особисто, але можна припустити, що ними можуть бути хвороба чи відрядження.

Акти цивільного стану визначаються у ст. 49 ЦК України як події та дії, що нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків. До таких подій і дій ЦК України вважає належним, зокрема: народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття та вихід з громадянства, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, укладення шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, зміну імені, інвалідність, смерть тощо. Деякі з них, відповідно до Закону України «Про державну ре-

¹ Червоний Ю. С. Цивільний процес України: підручник. Київ: Істина, 2007. С. 311.

естрацію актів цивільного стану»¹, підлягають державній реєстрації. Це стосується народження фізичної особи та її походження, укладення шлюбу, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміни імені, смерті.

Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться відділами ДРАЦС, виконавчими органами сільських, селищних і міських (крім міст обласного значення) рад. Акти цивільного стану стосовно громадян України, що проживають за кордоном, реєструються консульськими установами України.

Державна реєстрація актів цивільного стану здійснюється шляхом створення двох ідентичних екземплярів записів на бланку відповідної форми, куди включаються необхідні відомості про громадянина і про самакт цивільного стану.

Крім того, останнім часом у зв'язку з розвитком ІТ-технологій² Українська держава розробила пілотний проект, який надає українцям можливість звернутися із заявою на укладення шлюбу online на веб-порталі у сфері Державної реєстрації актів цивільного стану на сайті: <http://dracs.minjust.gov.ua>.³

Користувач Веб-порталу (далі – користувач) – будь-яка фізична особа, яка бажає подати до відділу ДРАЦС заяву або звернення, зареєструвалась на Веб-порталі та звертається з питань у сфері державної реєстрації актів цивільного стану або за інформаційно-консультаційною підтримкою.

З використанням цього Веб-порталу громадяни можуть подати до відділів РАЦС такі заяви про: державну реєстрацію шлюбу; державну реєстрацію розірвання шлюбу на підставі рішення суду; розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей; розірвання шлюбу відповідно до ст. 107 СК України; зміну імені; повторну видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану; надання витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян та

¹ Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.

² Ожеван М. А., Гнатюк С. Л., Ісакова Т. О. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. За заг. ред. Д. В. Дубова. Київ: НІСД, 2011. 96 с.

³ Про запровадження пілотного проекту щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет: затв. наказом М-ва юстиції України від 09.07.2015 р. № 1187/5. URL: <http://законодавство.com/minyust-ukrajini/nakaz-vid-09072015-1187-pro-zaprovadjennya302198.html>

про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення й анулювання.

Електронна послуга – передача до відділів ДРАЦС заяв користувачів у сфері ДРАЦС з накладенням електронного цифрового підпису (електронний цифровий підпис (далі – ЕЦП) – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних відомостей, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа¹) користувача або звернень з інформацією, необхідною для формування таких заяв, що підписуються під час особистого звернення фізичної особи до відділу, отримання повідомлень про результати їх розгляду.

Увесь складний процес вдалось реалізувати відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію пілотного проекту у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» від 26.06.2015 року № 669-р, п. 10 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 року № 228, та з метою оптимізації процесу надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану і створення сприятливих умов для їх отримання наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 року № 1187/5.

Отже, щоб подати заяву на реєстрацію шлюбу онлайн, необхідно виконати всього чотири пункти: зареєструватися на Веб-порталі, вибрати відділення РАЦС, дату, час і тип церемонії, сплатити державне мито за надання послуг та заповнити форму заяви (повні анкетні дані нареченого і нареченої, громадянство). За достовірність відомостей, поданих до відділів державної реєстрації актів цивільного стану через Веб-портал, відповідає користувач.

Отже, підсумовуючи викладене вище, подання до відділів державної реєстрації актів цивільного стану звернень щодо заяв у сфері ДРАЦС через мережу Інтернет, тобто використовуючи ІТ-технології, не звільняє від необхідності особистого звернення користувача до відділу та подання ним документів, передбачених законодавством

¹ Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534>

для укладення шлюбу. Використання ІТ-технологій дійсно полегшує громадянам України забезпечити своє бажання укласти шлюб і створити сім'ю.

Таким чином, з урахуванням викладеного визначається, що підставами виникнення шлюбних правовідносин є: 1) шлюб; 2) фактичні шлюбні відносини; 3) релігійний шлюб; 4) цивільне партнерство.

Хоч релігійний шлюб можна умовно вважати належним найбільше до фактичних шлюбних відносин, оскільки сам по собі релігійний шлюб не створює в розумінні СК України прав і обов'язків, як у подружжя, проте все ж таки в цьому разі доцільніше виділяти релігійний шлюб окремо.

Ще з римських часів існував прообраз фактичного шлюбу – «конкубінат»¹. Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання фактичного подружжя, була Швеція. У Норвегії в законі «Про спільне домашнє господарство» 1991 року фактичні партнери прирівнюються до тих, хто перебуває в зареєстрованому шлюбі. Колись під терміном «цивільний шлюб» розуміли сімейні відносини, не освячені таїнством вінчання. Сьогодні визначення поширилося на сімейні союзи, не визнані не тільки церквою, а й державою. У таких сім'ях чоловіка і дружину пов'язують виключно почуття й усний договір. Слід зауважити, що поняття «громадянський шлюб», яке нині досить широко застосовують, не є синонімом указаних вище термінів, бо «громадянський шлюб» не слід ототожнювати з незареєстрованим. «Громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви. Ще в дореволюційні часи (до 1917 р.) обов'язковою умовою законності подружнього союзу вважалася наявність церковного благословення. Отже, закон захищав лише ті сімейні відносини між чоловіком і жінкою, які були освячені таїнством вінчання.

Нині поняття фактичних шлюбних відносин поширилося на ті сімейні союзи, яких не визнає не лише церква, а й держава. Маємо на увазі те, що виникнення спільного бажання чоловіка й жінки – це тільки перший крок на шляху до становлення законного шлюбу. Для його укладення додатково потрібно виконати низку умов, дотриматися встановленого спеціального порядку та здійснити державну реєстрацію.

¹ Грічук О. І. Проблеми понять «фактичний шлюб» та «конкубінатний договір» в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 6. С. 64.

Необхідною, або, як ще її називають, конститутивною, ознакою шлюбу є його реєстрація державним органом реєстрації актів цивільного стану. Без такої реєстрації шлюбу, як правової категорії, немає. Так званий «цивільний шлюб» – це побутова категорія, яка віддзеркалює наявність лише однієї ознаки шлюбу – сімейного союзу жінки і чоловіка. Відсутність державної реєстрації не робить цей союз актом цивільного стану, тобто шлюбом у правовому розумінні цього слова. Жінка і чоловік у цьому союзі мають статус сім'ї, але не мають статусу подружжя.

На сьогодні релігійний обряд шлюбу (вінчання) і фактичні шлюбні відносини не мають правового значення та не зумовлюють подружні права й обов'язки (ст. 21 СК України). Міністерство юстиції України роз'яснило, що релігійний обряд шлюбу не має правового значення. Релігійний обряд шлюбу, як і раніше, не створює прав і обов'язків подружжя, залишаючись особистою справою жінки і чоловіка. Особи, які після вінчання спільно проживають без реєстрації шлюбу, мають статус сім'ї, проте не мають правового статусу подружжя. Тим самим визнано, що релігійний обряд є підставою створення сім'ї. Винятком із загального правила є визнання елігійних шлюбів, які були укладені на окупованих територіях у період Великої Вітчизняної війни до 08.07.1944 року ¹.

У Конституції України передбачено право на особисту свободу, яке дає підстави стверджувати, що кожна людина має право сама обирати форму створення сім'ї (перебування в зареєстрованому шлюбі або перебування у фактичних шлюбних відносинах). Саме п. 2 ст. 3 СКУ закріплює це конституційне право чоловіка і жінки, а ст. 5 СКУ гарантує, що «ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією». Таким чином, незалежно від підстав створення сім'ї правовий статус її учасників поставлений в однакову правову площину.

Норми щодо правового регулювання фактичних шлюбних відносин передбачені ст. 74 СК України, тоді як регулювання релігійного шлюбу передбачено іншими джерелами, наприклад звичаями, але найбільше нормами моралі. За звичаєвим правом (неписаними законами, які регулювали життя в громаді й сім'ї) в Україні людину

¹ Сімейне право України: підручник; за ред. С. В. Булеци, В. Г. Фазикоша. Київ: Знання, 2015. С. 28.

вважали за самостійну тільки після одруження: неодружений чоловік, якого б віку він не був, уважався парубком. Одружена людина завжди користувалася більшим авторитетом у громаді, ніж старий парубок чи дівчина. Несхвально ставилися до людей, які вчасно не створили сім'ю.

Як правило, за фактичних шлюбних відносин неможливо встановити точний момент їх початку. Випадок складає лише ситуація, коли особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, попередньо укладуть так званий конкубінатний договір, у якому визначать свої права й обов'язки в майновій сфері, та, відповідно, дата укладення цього договору буде свідчити про момент (дату) виникнення фактичних шлюбних відносин. Інакше його (момент) встановити достатньо важко. Інша річ, що на практиці такі договори укладаються дуже рідко.

Виникнення шлюбних правовідносин та правовідносин, подібних до шлюбних, обов'язково відбувається лише у добровільному порядку. Примушення до перебування у шлюбних правовідносинах або правовідносинах, подібних до шлюбних, не припускається. Відсутність цієї умови тягне за собою визнання шлюбу недійсним у порядку, передбаченому СК України.

Суб'єктами шлюбних правовідносин можуть бути: 1) подружжя (чоловік і жінка), що перебувають у зареєстрованому шлюбі; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі в окремих випадках, встановлених законодавством.

Суб'єктами правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин), можуть бути: 1) чоловік і жінка, які перебувають у фактичних шлюбних відносно сімейно-правовідносинах; 2) чоловік і жінка, які перебувають у релігійному шлюбі; 3) особи (однієї чи різної статі), які перебувають у цивільному партнерстві.

Існування вказаних правовідносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для суб'єктів вище зазначених правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

З метою захисту прав і охоронюваних інтересів осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях АРК та в зоні проведення ООС і позбавлені можливості укладення шлюбу в порядку, визначеному чинним законодавством України, обґрунтовано доцільність вклю-

чити до підстав виникнення шлюбних правовідносин релігійний шлюб з подальшою можливою реєстрацією шлюбу в державних органах РАЦС, у зв'язку з чим внести відповідні зміни до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», доповнивши частину сьому ст. 7 Закону таким положенням: «Громадяни України, які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних, зокрема у релігійному шлюбі, який уклали під час проживання на тимчасово окупованій території, можуть зареєструвати шлюб у державних органах РАЦС після скасування статусу тимчасово окупованої території». Запропоновано доповнити частину п'яту ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначенням поняття релігійного шлюбу.

У разі, якщо чоловік і жінка, які проживають на тимчасово окупованій території, виявили бажання створити сім'ю і перебувати в шлюбних правовідносинах за законодавством України, за суб'єктивних і об'єктивних обставин не мають можливості зареєструвати свій шлюб у відповідних державних органах РАЦС, однак мають можливість провести релігійний обряд, можуть вважатися подружжям та перебувати у квазішлюбних правовідносинах з моменту реєстрації релігійного шлюбу, особливо, якщо це відповідає інтересам їх неповнолітніх дітей.

Гібридна війна, що триває з 2014 року, суттєво змінила соціальну та правову реальність в Україні. Зміни у демографічній ситуації, міграційних процесах та доступі до державних послуг вплинули на можливість громадян вступати у шлюб.

На територіях, непідконтрольних українській владі, виник правовий вакуум. Там запроваджувалися нелегітимні норми та процедури, що не визнаються Україною та міжнародною спільнотою. Це створило проблеми з визнанням шлюбів, укладених у цих регіонах, на підконтрольній Україні території.

У відповідь на виклики війни, український уряд запровадив спрощені процедури реєстрації шлюбів для військовослужбовців та ВПО. Це дозволило швидше укласти шлюби в умовах невизначеності та підвищеного ризику.

Україна відреагувала на виклики війни та внесла зміни у законодавство, щоб полегшити процес одруження для військовослужбовців та громадян, які перебувають у небезпечних умовах.

Серед основних законодавчих змін слід відзначити такі:

Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 2022 року дозволила військовослужбовцям укладати шлюб без фізичної присутності. Військові, які перебувають у зоні бойових дій, можуть реєструвати шлюб через довірену особу або за допомогою відеозв'язку.¹

Пілотний проєкт «Шлюб за добу», запущений ще у 2016 році, цей проєкт набув популярності серед військових і переселенців у зв'язку з війною. Дає змогу зареєструвати шлюб без дотримання стандартного місячного терміну очікування.²

Бойові дії змусили багатьох переглянути пріоритети у житті, що призвело до збільшення кількості шлюбів серед військовослужбовців. Одруження може надавати додаткові соціальні гарантії, наприклад, право на отримання виплат у разі загибелі військового.

Війна підвищила рівень стресу та невизначеності, що в деяких випадках стимулює швидке укладення шлюбів. Експерти зазначають, що в умовах війни люди схильні прагнути стабільності у вигляді створення сім'ї.

Гібридна війна створила нові умови для виникнення шлюбних правовідносин в Україні. Вплив війни проявляється у збільшеній кількості шлюбів серед військових, міграційних викликах, спрощених процедурах укладення шлюбу, а також проблемах із визнанням шлюбів, зареєстрованих на окупованих територіях. Український уряд адаптував законодавство до нових умов, що сприяло збереженню інституту шлюбу навіть в умовах триваючої війни.

Припинення шлюбних правовідносин в умовах гібридної війни

Сімейним законодавством передбачено припинення шлюбних відносин, тобто припинення шлюбу. Припинення шлюбу слід розуміти як викликане окремими видами юридичних фактів припинення правовідносин між чоловіком і дружиною, тобто припинення виконан-

¹ Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text>

² Шлюб за добу. Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: https://centraljust.gov.ua/dergavna_reestracia_aktiv_civil_stanu/shlyub_za_dobu

ня подружжям обов'язків, які виникли при укладенні та реєстрації шлюбу¹.

Під припиненням шлюбу слід розуміти припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами. Сутність припинення шлюбу полягає в тому, що внаслідок певних об'єктивних причин (наприклад, смерть одного з подружжя, оголошення одного з подружжя померлим у встановленому законом порядку) або суб'єктивних причин (наприклад, розпад сімейних зв'язків, небажання одного з подружжя перебувати в шлюбних відносинах тощо) існування шлюбу як союзу двох осіб, поєднаних спільністю подружнього життя, припиняється. Інакше кажучи, можна визначити, що припинення шлюбу є припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, які виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликаних певними юридичними фактами.

У науковій літературі розрізняються два поняття, а саме «визнання шлюбу недійсним» та «припинення шлюбу». Як зазначено в літературі, на думку багатьох учених, вказані поняття розрізняються тим, що при визнанні шлюбу недійсним наслідки шлюбу між чоловіком і дружиною припиняються з моменту укладення між ними шлюбу, а при припиненні шлюбу правові наслідки настають з дня припинення та/чи розірвання шлюбу².

Відповідно до положень сімейного законодавства, виділяють низку підстав для припинення шлюбних відносин, тобто розірвання (припинення) шлюбу: у разі смерті та оголошення померлим одного з подружжя (чоловіка чи жінки); у разі розірвання шлюбу за заявою одного чи обох з подружжя.

У разі смерті, загибелі одного з подружжя (чоловіка чи жінки) припиняється його дієздатність і правоздатність. Факт смерті реєструється в органах РАЦС на підставі відповідної довідки з медичної установи.

Військові дії призвели до загибелі багатьох громадян, включаючи військовослужбовців та цивільних. У таких випадках шлюб припиня-

¹ Сімейне право України: підручник. За заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2016. С.100; Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. Станом на 01.01.2025. За заг. ред. Харитоновна Є. О., Сафончик О. І. С.152.

² Сімейне право України: підручник. За ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2018. С. 245.

ється автоматично зі смертю одного з подружжя. Однак процес офіційного визнання смерті та отримання відповідних документів може бути ускладнений через бойові дії та відсутність доступу до певних територій.

Вимушена розлука подружжя через війну, міграцію або службу в армії могла призвести до зростання кількості розлучень. Відсутність можливості підтримувати сімейні стосунки, психологічний тиск та інші фактори сприяли цьому процесу.

Насамперед, варто зауважити, що правовий режим воєнного стану не є перешкодою для укладення чи розірвання шлюбу. Так, відділи державної реєстрації актів цивільного стану працюють у штатному режимі, окрім тих міст та районів, де ведуться активні бойові дії або які перебувають в окупації. Заяву про реєстрацію шлюбу можна подати через онлайн сервіси Міністерства юстиції, або безпосередньо звернутися до будь-якого відділу ДРАЦС незалежно від місця проживання.

Мешканці окупованих населених пунктів та територій, де тривають бойові дії, наразі не мають можливості подати такі заяви, адже місцеві відділи ДРАЦС не працюють. Якщо ж ваш ДРАЦС не працює, дізнайтеся, чи можете ви подати заяву онлайн або направити її поштою до іншого ДРАЦСу. Це варто уточнити на місці або за телефоном. Зокрема, відповідно до пункту 14 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, та змінам до наказу від 26 лютого 2022 року № 606/5, можуть оформити розлучення у будь-якому працюючому органі ДРАЦС¹.

Шлюб може бути припинений шляхом його розірвання за життя подружжя внаслідок волевиявлення одного з них чи обох (у суді або в органах ДРАЦС). Зазначена підстава припинення шлюбу є найбільш поширеною². Можливість припинення шлюбу на підставі волевиявлення одного чи обох з подружжя є проявом принципу

¹ Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України № 52/2 від 18.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>; Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану Наказ Міністерства юстиції України № 606/5 від 26.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-22#Text>

² Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. Станом на 01.01.2025. За заг. ред. Харитонова Є. О., Сафончик О. І. 432с.

свободи шлюбу і рівності подружжя. Оскільки вступ у шлюб здійснюється вільно і добровільно, ніхто не може бути примушений до зберігання подружніх відносин, якщо їхні засади втрачені. Розірвати можна лише шлюб, укладений у законному порядку, з дотриманням усіх умов і підстав його укладення, тобто тільки дійсний шлюб. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин з точки зору закону не є розлученням. Тому при фактичному припиненні шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання.

Режим окремого проживання може бути встановлений судом за заявою одного з подружжя або їх обох у разі неможливості чи небажання дружини та/чи чоловіка проживати спільно (ст. 119 СК України). Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав і обов'язків подружжя, встановлених СК України, які дружина і чоловік мали до встановлення зазначеного режиму, а також прав і обов'язків, установлених шлюбним договором.

Припинення шлюбу в енциклопедичній літературі розцінюється як припинення особистих і майнових правовідносин подружжя¹. У теорії сімейного права під припиненням шлюбу слід розуміти обумовлене настанням певних фактів припинення правовідносин, що виникли між подружжям з юридично оформленого шлюбу. До юридичних фактів, що припиняють шлюб, згідно із ст. 104 СК України, належать такі обставини: 1) шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання.

У разі смерті чи оголошенні одного з подружжя померлим, будь-яке спеціальне оформлення припинення шлюбу не потрібно. У таких випадках шлюб вважається припиненим з моменту смерті подружжя або з моменту набрання чинності рішенням суду про оголошення одного з подружжя померлим. Єдиним документом, що підтверджує припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя, є свідоцтво про його смерть, що видає орган РАЦС. Порядок і умови оголошення громадянина померлим установлений у ЦК України.

¹ Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник. За ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С.72

Сімейне законодавство України передбачає, що шлюб може бути припинено шляхом його розірвання, після чого шлюбні правовідносини між чоловіком і жінкою припиняються з відповідними правовими наслідками (поділ спільного майна, аліментні зобов'язання тощо). У літературі в теоретичному і практичному аспектах поняття «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються як синоніми (розділ 11 СК України). Так само ці поняття використовуються як синоніми під час вирішення спорів у суді, а також під час реєстрації в органах РАЦС.

Вивченням наукової літератури встановлено, що розірвання шлюбу слід розуміти як припинення шлюбу, тобто юридичний акт, підтверджуючий припинення шлюбних правовідносин між дружиною і чоловіком. Також висвітлюються суб'єктивні й об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення. Об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення закріплені в положеннях ст. 107 СК України. Відповідно до зазначеної статті, до підстав припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення належать: обставини, які залежать від вольових якостей осіб, а також від інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються, та водночас і підстави, які не залежать від вищенаведених якостей осіб, котрі припиняють шлюбні правовідносини шляхом розірвання та/чи розлучення.

В юридичній літературі зазначається, що припинення правовідносин між подружжям, зумовлене певними юридичними фактами¹. Визначаючи правову природу припинення шлюбу, правознавці підкреслюють, що: 1) припинення завжди обумовлено певними юридичними фактами²; 2) стосується правовідносин між подружжям, які виникли з дійсного шлюбу³; 3) припинення шлюбу пов'язується з втратою чинності шлюбу⁴. Проте з останньою точкою зору не можна

¹ Сімейне право України: підручник; за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С.112.

² Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. С.52.

³ Цивільне та сімейне право України: підручник. За ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. Київ: Правова єдність: Всеукр. асоціація видавців, 2009. С. 918; Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар. Станом на 01.01.2025. За заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

⁴ Болховітінова А. Б. Припинення шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 54.

погодитися, оскільки припинення шлюбу в разі його розірвання відбувається внаслідок вольового рішення певної особи (наприклад, подружжям, рішенням компетентного органу), а не автоматично, адже без стороннього втручання шлюб не може втратити юридичну силу. Зазначене обумовлено тим, що припинення шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: державним органом РАЦС або судом у випадках, прямо передбачених СК України¹.

Саме тому припинення шлюбу є юридичним фактом, з яким закон пов'язує певні правові наслідки, які мають важливе значення, адже в разі припинення шлюбу припиняються особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.

Що стосується підстав припинення шлюбу, то перш за все підстави – це те, на чому базується прийняття рішення компетентним органом (державним органом РАЦС, судом) щодо припинення шлюбу.

Стаття 104 СК України встановлює вичерпний перелік підстав для припинення шлюбу. Відповідно до вказаної статті шлюб припиняється за однією з двох підстав унаслідок: 1) смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) розірвання шлюбу.

Однак, у сучасності, з розвитком новітніх технологій та толерантного відношення до осіб з порушенням або зміною полової орієнтації, пропонується доповнити перелік підстав такою підставою, як зміна статі одним або обома з подружжя, закріпити на законодавчому рівні автоматичність припинення шлюбу та момент його припинення у разі видачі паспорту громадянина України, в якому визначено іншу стать. З урахуванням цього запропоновано доповнити ст. 104 СК України частиною п'ятою в такій редакції: «5. У разі зміни статі одним або обома з учасників шлюбних правовідносин шлюб припиняється автоматично з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Якщо рішення суду про розірвання шлюбу, яке ще не набрало чинності, прийняте до моменту видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать, вважати шлюб припиненим з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Реєстрація припинення шлюбу в такому разі здійснюється державним органом реєстрації актів ци-

¹ Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. С.16.

вільного стану одночасно з видачею паспорта громадянина України, в якому визначено іншу статтю».

Слід також урахувати, що поняття «причини припинення шлюбу» і «підстави припинення шлюбу» не є тотожними. Підстави припинення шлюбу передбачає СК України: шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя (або оголошення його померлим) або внаслідок розірвання шлюбу. Причини – це ті обставини, завдяки яким подружжя припиняють шлюб. Крім того, у цьому разі правильніше говорити про причини саме розірвання шлюбу. В юридичній літературі виділяють об'єктивні й суб'єктивні причини розлучення. До об'єктивних причин можуть уважатися належними обставини, що не залежать від вольових та інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються. До суб'єктивних причин розлучення належать різноманітні обставини, що характеризують, як правило, психологічний склад особистості подружжя. До цих причин належать і інші явища, пов'язані з подружньою зрадою, байдужістю ставлення до дітей, їх виховання, приниженням й образою гідності одного з подружжя та іншими випадками і пороками¹.

Крім того, слід також розмежовувати такі правові категорії, як «припинення шлюбу» і «розірвання шлюбу», адже перша правова категорія є більш широкою і включає в себе розірвання шлюбу, яке відбувається за життя подружжя.

За життя обох з подружжя шлюб може бути припинений шляхом його розірвання (розлучення). Терміни «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються в теорії сімейного права і застосовуються в практиці державних органів РАЦС і судів як синоніми. Ці терміни вживаються як синоніми й у законі (Розділ 11 СК України).

Порядок розірвання шлюбу встановлений Розділом 11 СК України. Розірвання шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: чи органом РАЦС, чи судом у випадках, прямо передбачених СК України.

Розірвання шлюбу можливо також і в судовому порядку. СК України передбачає, що розірвання шлюбу в судовому порядку можливо за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст.ст. 109, 112 СК України відповідно).

¹ Цивільне та сімейне право України: підручник. За ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Правова єдність: Всеукр. асоціація видавців, 2009. С. 587.

Якщо у справах, що належать до компетенції органів ДРАЦС, зацікавленому чоловікові/дружині з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, він/вона може скористатися правом на судовий порядок розгляду його/її вимог¹.

Процедура розірвання шлюбу в судовому порядку регламентується цивільним процесуальним законодавством. Норми, що містяться в проекті Цивільного процесуального кодексу України, докладно роз'яснюють права й обов'язки учасників судового процесу, а також саме позовне провадження.

Зважаючи на проведене вище дослідження, враховуючи сьогодення, слід звернути особливу увагу та зупинитись на одній з підстав припинення шлюбу, зокрема внаслідок смерті або оголошення особи померлою, або визнання особи безвісно відсутньою. Таке акцентування уваги саме на цьому аспекті шлюбних відносин – припинення (розірвання) шлюбу внаслідок смерті (оголошення особи померлою, визнання безвісно відсутньою), обумовлено тим, що по всій території України введено в дію воєнний стан, у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року на територію України збройних формувань Російської Федерації, коли більшість громадян України вживають заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації².

Так, з наукової точки зору правоздатність і дієздатність людини припиняється з настанням смерті – певного юридичного факту, який підтверджується довідкою лікувального закладу або показаннями свідків. Особа може бути в судовому порядку оголошена померлою в разі, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування впродовж трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували смертю або давали би підстави вважати її загиблою від нещасного випадку, – впродовж шести місяців. Тут слід виділити тезу про те, що у відповідності до діючого законодавства України – військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку з бойовими діями, може бути в судовому порядку оголошений померлим не раніше, як за два роки від дня за-

¹ Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. С. 217.

² Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

кінчення бойових дій. Ураховуючи конкретні обставини справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до настання цього строку, але не раніше шести місяців (ст. 46 ЦК України).

Відповідні права й обов'язки в цьому разі виникають або припиняються внаслідок самого факту смерті або оголошення особи померлою, що проводиться відповідно до цивільного законодавства (ст. 46 ЦК України)¹. Отримання свідоцтва про смерть і є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. У разі оголошення особи померлою правовою підставою виникнення юридичних наслідків є відповідне рішення суду щодо оголошення фізичної особи померлою, яке набрало чинності.

У разі припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення.

Питання про оголошення особи померлою суд вирішує в порядку окремого провадження за місцем знаходження заявника (Розділ IV ЦПК України) на підставі заяви про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою, яка подається до суду за місцем проживання заявника, або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідомо, або за місцезнаходженням її майна (ст. 246 ЦПК України). Юридичні наслідки винесеного судом рішення дорівнюються до тих самих наслідків, що настають при смерті особи, тобто є підставою для реєстрації смерті в державних органах РАЦС та видачі свідоцтва про смерть.

Реєстрація припинення шлюбу провадиться відповідно до СК України, а також Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, або виявлення місця її перебування (зокрема враховуючи сьогодення – перебування у полоні країни агресора, або перебування у незаконному утриманні країною агресором, та/або незаконно переміщених громадян с території України на території країни агресора – російської федерації), суд відповідно до ст. 48 ЦК України скасовує рішення про оголошення зазначеної фізичної особи померлою. З моменту винесення судом рішення про оголошення фізичної особи померлою

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

шлюб із нею вважається припиненим, тобто чоловік/дружина зазначеної особи має право на укладення повторного шлюбу, маючи на руках рішення про оголошення фізичної особи померлою.

Слід урахувати, що той з подружжя, хто був оголошений померлим у разі, якщо насправді він є живим, не має права на укладення нового шлюбу незалежно від того, чи відомо йому про наявність рішення про оголошення його померлим або ні. Інакше такий шлюб може бути визнаний недійсним у порядку, визначеному Главою 5 (ст. 38-47) СК України.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, постає питання про шлюб, який був припинений у порядку ст. 107 СК України. Стаття 118 СК України передбачає можливість поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою. Оголошення судом одного з подружжя померлим або визнання його безвісно відсутнім ґрунтується відповідно на презумпції (припущенні) смерті цієї особи чи на констатації факту неможливості вирішення питання про її життя або смерть, внаслідок чого не виключається можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування.

У разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою, і скасування відповідного рішення суду про визнання її такою, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебував у повторному шлюбі. Згідно із ст. 45 ЦК України, рішення про визнання особи безвісно відсутньою скасовується в разі її з'явлення або встановлення місця її перебування за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи за правилами ст. 250 ЦПК України.

Основними юридичними наслідками припинення шлюбу є припинення особистих та майнових правовідносин подружжя. Проте смерть одного з подружжя або оголошення його померлим означає абсолютне припинення всіх особистих та майнових правовідносин подружжя (зокрема, відкриття спадщини, визначення частки кожного з подружжя у спільному майні тощо), а при розірванні шлюбу можуть зберігатися де які взаємні права й обов'язки (зокрема, право на одержання аліментів від колишнього чоловіка чи дружини, право на спільне майно тощо).

У заяві про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою має бути зазначені: мета такого визнання; об-

ставини, які підтверджують безвісну відсутність особи, або що загрози смертю особі, яка зникла безвісти, або припущення загибелі особи від нещасного випадку або в результаті бойових дій.

Відповідно до ст. 249 ЦПК України: «після набрання чинності рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу ДРАЦС для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – до відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна»¹.

Також, відповідно до ЦПК України, «якщо надається заява про появу особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, чи надходить інформація про місцеперебування цієї особи, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою»².

Є досить ускладненою ст. 250 ЦПК України, згідно з якою в разі одержання заяви про появу фізичної особи, яка була оголошена померлою, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи померлою. Немає також необхідності обов'язково бути присутнім у суді як особи, яка була оголошена померлою, так і заявника. Адже для скасування такого рішення необхідний певний час. Тому можлива ситуація, коли особа, з одного боку, має право реалізовувати свої суб'єктивні права й обов'язки, а з іншого – формально оголошена особою, яка померла. Таким чином, можливо вирішити проблему або шляхом зміни судового порядку на адміністративний (ДРАЦС), або в судовому – лише із зазначенням про негайність призначення справ до розгляду та винесення рішення.

Також слід зазначити, що шлюби, укладені або розірвані на окупованих територіях за нелегітимними нормами, не визнаються українською владою. Це створює додаткові правові колізії щодо статусу таких шлюбів та правового становища подружжя.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

До початку повномасштабної війни питання розірвання шлюбу, якщо один із подружжя перебував на окупованій території, вирішувалося так: один із подружжя приїздив до найближчого населеного пункту на підконтрольній Україні території, оформлював нотаріально засвідчену заяву про розірвання шлюбу для подання в РАЦС, передавав її іншому з подружжя та повертався додому.

Якщо ж розлучення можливе лише у судовому порядку, необхідно визначити відповідний суд для подання позову. Загалом позов подається до суду за зареєстрованим місцем проживання відповідача. Втім, у деяких випадках позов можна подати за власним місцем проживання позивача, зокрема якщо: 1) на утриманні перебувають неповнолітні діти; 2) виїзд до місця проживання відповідача неможливий через стан здоров'я або з інших поважних причин (це необхідно обґрунтувати в позові).

Якщо суд, до якого потрібно звернутися, не здійснює правосуддя через бойові дії або тимчасову окупацію, слід звернутися до переліку судів із зміненою територіальною підсудністю. Цю інформацію можна знайти, зокрема, на сайті Верховного Суду.

Окрему увагу слід приділити питанню адреси сторін. Якщо позивач або відповідач унаслідок війни змінили місце проживання, в позовній заяві необхідно зазначити актуальну адресу та надати підтверджуючі документи, наприклад, довідку про взяття на облік як внутрішньо переміщеної особи. Це важливо для визначення належного суду відповідно до територіальної підсудності справи.

Наразі держава докладає зусиль, щоб забезпечити безперервність життєво важливих процесів, незважаючи на воєнні умови. Реєстрація актів цивільного стану (шлюбу, народження дитини, розлучення, підтвердження факту смерті) повинна здійснюватися за місцем події. Якщо це неможливо через бойові дії або тимчасову окупацію, відповідний орган переноситься до найближчої доступної локації.

Особи, які раніше мали звертатися до ДРАЦСу або суду, що наразі не може виконувати свої функції, подають заяви до найближчого відділу, який тимчасово виконує їхні повноваження. Це дозволяє громадянам продовжувати реєстраційні дії без значних перешкод, навіть в умовах війни.

У разі, якщо один із подружжя знаходиться на тимчасово окупованій території, позивач повинен звернутися до ДРАЦСу або суду, що були перенесені до іншого населеного пункту.

За загальним правилом, позов про розірвання шлюбу подається до суду за місцем проживання відповідача. Однак існують винятки, коли справа може розглядатися за місцем проживання позивача. Це можливо, якщо позивач доведе, що: він не може в'їхати на тимчасово окуповану територію або перебувати там для здійснення юридичних дій; разом із ним проживають неповнолітні діти, і він не може залишити їх для поїздки до місця проживання відповідача.

У таких випадках суд враховує обставини та може розглянути справу за місцем перебування позивача.

Крім того, якщо позивач звернеться до адвоката, той може подати заяву дистанційно через Систему електронного суду. Це дає можливість розгляду справи в онлайн-режимі, без необхідності особистої присутності в суді.

Аналізуючи чинне законодавство України, а також синтезуючи різні підходи до визначення характерних рис припинення шлюбу, слід звернути увагу на необхідність виділення такого порядку припинення шлюбу: 1) залежно від процедурного аспекту – адміністративний, судовий, релігійний (лише для релігійних шлюбів); 2) залежно від волевиявлення – примусовий (судовий), добровільний (за взаємною згодою), випадковий (у разі смерті, в тому числі смерті в результаті бойових дій).

Встановлені характерні риси припинення шлюбу: 1) стосуються виключно дійсного шлюбу; 2) зумовлені певними юридичними фактами; 3) притаманні аспекти публічності; 4) діють на майбутнє; 5) як правило, припиняють існування прав та обов'язків чоловіка і дружини як у сімейних правовідносинах, так і в інших сферах; 6) породжують настання певних правових наслідків майнового і немайнового характеру, які настають як для колишнього подружжя, так і для інших осіб; 7) можливість настання в будь-який момент; 8) як правило, передбачає окреме проживання подружжя на майбутнє.

Історично сімейно-правове регулювання розірвання шлюбу всупереч різним протилежним тенденціям у цьому процесі – від повного вирішення питання розлучення на розсуд подружжя до складної процедури розірвання шлюбу в два етапи з втручанням суду в мотиви

вацію розлучення – зупинилося сьогодні на розмежуванні розірвання шлюбу у спрощеному порядку (за взаємною згодою подружжя за певних обставин), а також зберіганні основного порядку – через суд. Необхідно відзначити, що для цього стану суспільства це є оптимальним вирішенням проблеми: припущення розірвання шлюбу на свій розсуд при деякому контролі суду, а також визначення тих конкретних випадків, коли такий контроль не потрібний.¹

Ключові слова: сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, шлюбні правовідносини, шлюб, укладання шлюбу, припинення шлюбу, чоловік, жінка, подружжя, гібридна війна, воєнний стан

¹ Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. С.342.